

VAJDA BARNABÁS

A KOMMUNISTA CSEHSZLOVÁKIA MEDIÁLIS PROPAGANDÁJÁRÓL A HIDEGHÁBORÚ ALATT

KIVONAT: Jelen tanulmány bepillantást kínál az 1945 utáni csehszlovákiai kommunista médiakontroll formáiba, eszközeibe és konkrét eljárásaiba. A tanulmány első része az általános politikai környezetet tárja fel, annak a folyamatát, hogyan teremtődött meg egy olyan politikai légkör, amelyben természetesnek tűnt a média szabadságának súlyos korlátozása. A tanulmány második része végigtekint azokon a konkrét csehszlovákiai törvényeken, amelyek az ország mediális közállapotait szabályozták, ellenőrizték és korlátozták a kommunista egypárti hatalom körülményei között. A harmadik rész olyan médiakorlátozási eljárásokat elemez, amelyeket Csehszlovákia egyes magyarlakta régióiban alkalmaztak a regionális sajtóban.

KULCSSZAVAK: Csehszlovákia, cenzúra, egypártrendszer, médiaellenőrzés, sajtótörténet

Az 1948 utáni csehszlovákiai sajtóhelyzetről¹

A cenzúra egyik történelmi példája az 1945, illetve 1948 utáni csehszlovák sajtóhelyzet. Az 1945–1948 közti koalíciós időszak alatt, amikor négy-öt csehszlovák szellemiségű párt osztozott a politikai hatalmon, az új, háború által traumatizált helyzet új társadalmi koncepciókat szült – a sajtó terén is.

A háború után talpon maradt csehszlovák politikai pártok már 1945-ben megegyeztek, hogy a sajtó és a filmművészet nem lehet magánvállalkozás tárgya,² mégpedig azon az alapon, hogy a sajtónak nem magánérdekeket, hanem a köz érdekét és javát kell szolgálnia. Edvard Beneš csehszlovák köztársasági elnök 1945. augusztus 11-én írta alá azt az elnöki rendeletet, amely minden kinematográfiai tevékenységet (a készítéstől a forgalmazásig) állami monopóliummá tett.³

Az 1948 februárjában hatalomra jutott Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP, KSČ: Komunistická strana Československa) kormányzása kezdetén teljes cenzúrát vezetett be. A cenzúra az első fázisában nem ideológiai, hanem materiális alapú cenzúra volt, amelyet a nyilvánosság előtt vagy szociális jellegű, vagy nemzeti érdekű intézkedésként hirdettek meg. A legelső jogi lépés a papírhoz mint nyomdai nyersanyaghoz való hozzáférést korlátozta. Ez az eufemizmussal „papírelosztó rendszernek” nevezett keret Csehszlovákiában jellemzően egészen 1989-ig fennállt.⁴

1 Jelen tanulmány a Rôzne podoby slobody v totálnom štáte – politický život, náboženstvo, turizmus a média v (Česko)Slovensku, Maďarsku a Východnej Európe 1938–1968. Different forms of Freedom in a totalitarian state – political life, religion, tourism and media in (Czecho)Slovakia, Hungary and Eastern Europe 1938–1968 című, a Selye János Egyetem Tanárképző Kar Történelem Tanszékén futó, VEGA 1/0163/19 számú tudományos projekt támogatásával készült.

2 Bednařík 2015, 50.

3 Bednařík 2015, 50–51.; Leff 1997, 47–50.; Heimann 2009, 136–140.

4 Bednařík 2015, 51., 58.; Rychlík 2015, 37–38.

Szociális jellegű intézkedésnek tűnt fel először az újságok árának maximálása. Ezt követte az új postatörvény, amely egyfelől korlátozta a belföldi lapok szabad utcai árusítását, egyúttal teljesen betiltotta a külföldi sajtótermékek szabad értékesítését, másfelől kialakította az újságforgalmazás új szisztémáját, utcai kioszkokba szervezett rendszerét. A csehszlovákiai kommunista cenzúra teljes körű ellenőrzésre tört. Az állam vezetése rögtön az 1948-as politikai rendszerváltást követően nemcsak a politikai tartalmú újságokat és rádiót ellenőrizték, hanem betiltották, azaz a könyvesüzletekben és a könyvtárakban is hozzáférhetetlenné tették, sőt időnként effektíve elégették a marxista irodalom-szemléletbe bele nem illő könyveket, irodalmi termékeket.⁵

Csehszlovákiában 1947-ben jogi korlátozásokat vezettek be a médiában dolgozók körét illetően. A diszkriminatív (értsd: politikailag célzatos) szervezeti szűkítést a szerkesztők jogállásáról és az Újságíró Szövetségről szóló, 1947 májusára datált törvény tette lehetővé, amellyel létrehozták a Csehszlovák Újságírók Központi Szövetségét (CSÚKSZ, Ústřední svaz československých novinářů). Eszerint minden újságírónak felvételét kellett kérnie a szövetségbe, amely egy, az állam által alapított korporatív szervként működött. Ennek megfelelően a tagjai közé csak politikailag megbízhatókat vett fel; akiket az állami hivatalok nem tartottak alkalmasnak (akár politikai vagy más okból), azok nem lehettek a tagjai. Bár ennek az 1947-es újságírotörvénynek az értelmében a CSÚKSZ célja az volt, hogy „előmozdítsa a demokratikus, szabad és megbízható hírközlést”, a valóságban a CSÚKSZ a központi cenzúra eszköze volt már az 1948-as kommunista hatalomátvétel előtt. Arról pedig, hogy a csehszlovák állam mennyire fontosnak tartotta az információáramlás kontrollját, az tanúskodik, hogy a CSÚKSZ egy külön erre a célra létrehozott minisztérium, a Csehszlovák Információs Minisztérium (Ministerstvo informácion) alárendelt szerveként funkcionált.⁶

Miután 1948 februárjában Csehszlovákiában a CSKP puccsszerűen átvette a politikai hatalmat, Prágában gyors egymásutánban születtek meg azok a törvények, amelyek által teljes állami felügyelet alá vonták immár az összes ko-

5 Kaplan–Tomášek 1994, 12–17.; Vajda 2016, 137–138.

6 Bednařík 2015, 50.

rabeli mediális felületet. A 123/1948. számú törvény a poligráfiai, azaz a nyomdaipari vállalatok államosítását mondta ki. Csehszlovákiában 1949 után csak állami könyvkiadók és üzletek léteztek, magánkiadók és magán könyvesboltok nem.⁷

A 137/1948. számú törvény által a csehszlovák rádiót államosították. A 94/1949. számú törvény leszabályozta a könyvkiadást- és terjesztést. Ez utóbbi, 94/1949. számú törvényben a könyvek totális ellenőrzése végett létrehozták a (nem véletlenül az Információs Minisztérium alá tartozó) Kiadók Központi Tanácsát, és ezután csak azok a könyvek jelenhettek meg, amelyeket ez a tanács jóváhagyott.⁸

E három törvény által 1949-re gyakorlatilag az összes szellemi terméket államosították; a kommunista Csehszlovákia teljes mértékben kiiktatta nemcsak a szellemi magánvállalkozásokat, hanem egyúttal teljes mértékben kontrollálta az országban zajló könyvkiadást és -nyomatást is. A folyamat végén a kommunista párt vezette Csehszlovákiában magánmédia-felületek már nem léteztek, és minden médiatermék – az összes lap, az összes időszaki kiadvány, az összes könyv, a rádió és a tévé anyagainak, műsorainak stb. – készítése, kiadása és terjesztése az állampárt monopóliumába tartozott. Mindez azt jelentette, hogy a politikai napilapok maximális központi irányítás és ellenőrzés alá kerültek. A nem kommunista irányultságú pártokhoz hasonlóan a nem kommunista lapokat is betiltották, és/vagy erőszakkal gondoskodtak róla, hogy a megmaradt újságok a CSKP politikai irányvonalát kövessék. A totális csehszlovákiai sajtó-cenzúra figyelme mindenre kiterjedt. A „reakciós”, „burzsoá”, „fasiszta”, „imperialista”, „polgári”, „nyugati” stb. minősítésű könyveket, kiadványokat nemcsak a könyvesüzletekből és a közkönyvtárakból tiltották ki és tüntették el, hanem az antikváriumokból is.

A Csehszlovák Információs Minisztérium vezetője Václav Kopecký volt, aki 1948. március 12-én elrendelt mindenfajta nyomtatott termék ún. revízióját

7 Bednařík 2015, 54.; Rychlík 2015, 42.

8 A vonatkozó törvények teljesebb kontextusával részletesen foglalkozom *A csehszlovákiai ideológiai harc természetéről (1948–1989)* című könyvemben (Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2017). A csehszlovákiai médiák működésére vonatkozó törvények online fellelhetők itt: <http://www.zakonyprolidi.cz>; a letöltés időpontja: 2016. december 6.

mindenhol, beleértve a köz- és iskolai könyvtárakban is.⁹ Hogy tökéletes legyen az információellenőrzés, az elfogadott hírforrások körét is egyetlen egyre, a Csehszlovák Hírügynökségre (Československá tisková kancelář, ČTK) szűkítették. A Kelet-Európára leereszkedő vasfüggöny miatt Nyugatról származó politikai hírek csak nagyon nehezen juthattak be Csehszlovákiába, miközben az „idegennek” vagy „nyugatinak” minősített rádiók hallgatása lényegében bűncselekménynek, de legalábbis elítélendő cselekedetnek számított.

„Technikai szerkesztők”, „kollektív írásmód”, öncenzúra

Bár Csehszlovákiában a jogi források nem tartalmazták a „cenzúra” szót, technikai értelemben az mégis működött. Az 1948 utáni Csehszlovákiában a cenzúrának három fő módja figyelhető meg. Egyfelől az úgynevezett technikai szerkesztők által, másfelől az úgynevezett kollektív írásmód technikáját alkalmazva.

A technikai szerkesztő fogalom azt jelentette, hogy a technikai szerkesztők (mint politikailag megbízható beavatott személyek) ügyeltek rá, hogy a nyomdából csak megbízható anyagok jussanak ki.

A kollektív írásmód azt az elvárást jelezte, hogy az összes megjelenésre váró cikket szerkesztőcsoportok „beszélték meg”, így végül az került a lapba, amit a kollektív szerkesztőcsoport jónak látott, vagyis e technika által ki tudták szűrni az egyéni, esetleg „nem megfelelő” (azaz az állampárt számára nem kívánatos) véleményeket. Könyvek esetében a kiadóknak (1949 után minden kiadó állami kiadó volt) egy úgynevezett kiadói tervet kellett benyújtania az illetékes járási nemzeti bizottságon keresztül a Csehszlovák Információs Minisztériumba.¹⁰

A korabeli sajtóellenőrzés harmadik formája, az öncenzúra, lényegében értelemszerűen következett a „technikai szerkesztők” és a „kollektív írásmód”

9 Bednařík 2015, 54–56.

10 Bednařík 2015, 52.

gyakorlatából, hiszen a sajtómunkások, írók, szerkesztők stb. elkezdtek korlátozni magukat, és eleve nem írtak és nem adtak ki a kezükből olyasmit, ami miatt a hatalom számonkérhette volna őket. Ez a környezet alapozta meg azt az erős autocenzúrát, amely 1989-ig jellemezte a csehszlovák sajtóközéletet.

Ha történelmi távlatokban értékeljük ezeket a jelenségeket, azt mondhatjuk, hogy a médiakontroll számos formáját nem Kelet-Európban találták ki.¹¹ Ez alatt nemcsak a „láthatatlan hatásokat” értem, amelyeket minden kritikusan gondolkodó történésznek feltételeznie kell minden sajtótermék esetében, hanem a cenzúra rokon értelmű kifejezéseit és eljárásait is a legkiegyensúlyozottabbnak vélt nyugat-európai sajtótermékek kapcsán is. Ilyen volt például az, ahogy ellenőrzés alatt tartották a BBC-t (British Broadcasting Corporation, Brit Távközlési Vállalat) több tekintetben is, úgymint a kormány rendelkezései, a Board of Governors (Igazgatótanács) utasításai vagy a főigazgató álláspontja által. A brit külügy például szigorúan tiltotta a Hitlerrel való kibékülés taglalását az 1930-as évek végén; vagy hogy a második világháború alatt a Ministry of Information (Tájékoztatási Minisztérium) teljes körű kontroll alatt tartotta a BBC hírszolgálat minden tevékenységét.¹² De még 1945 utánról is vannak példák a közvetlen tartalmi beavatkozásra. Az úgynevezett 14 napos törvény értelmében a BBC rádióműsoraiban tilos azon témák tárgyalása, amelyek a brit parlament napirendjén szerepeltek a soron következő két hétben; ez a szabály egészen 1957-ig érvényben volt. De más példák is lehetnének akár az öncenzúrára, akár a különféle belső előírásokra alapozott ilyen-olyan szabályokra (amelyekre az angol szakirodalomban mint self censorship, internally imposed constraints stb. utalnak).¹³

Meg kell jegyezni, hogy a fentebb leírt csehszlovák kommunista médiabeli fogások nem voltak eredetiek. Az „információs minisztériumot”, az öncenzúrát és a többi sajtóellenőrzési technikát nem Prágában találták ki – ez persze nem jelenti, hogy ezek menthetők, védhetők, igazolhatók, helyeselhetők lennének. Az 1945 utáni cenzúrafogások a két háború közti csehszlovákiai

11 Sián 1996, 366–379.

12 Sián 1996, 375.

13 Sián 1996, 375.

(vagy magyarországi) tapasztalatokhoz képest eltérők voltak. Az egyik nagy különbség abban rejlett, hogy az 1948 utáni csehszlovákiai cenzúra kevésbé észrevehető volt. Ez azt jelenti, hogy míg a két háború között az újságokban nyilvánvaló, explicit utalások voltak arra, hogy itt vagy ott valamit ki kellett hagyni a cenzúra miatt, addig az 1948 utáni Csehszlovákiában az olvasók konkrétan a sajtótermékekben már nem szembesültek a cenzúra tényével. Sőt ellenkezőleg: a korabeli sajtó tele van a „sajtószabadságra” tett utalásokkal. Továbbá mivel 1948 után Csehszlovákiában már ellenzéki pártok nem léteztek (azokat vagy erőszakkal beszüntették, vagy beolvasztották), ellentétben a szabad pártrendszerrel rendelkező Nagy-Britanniával, így ellenzéki vélemények sem léteztek. Ebből következően a „szabadnak” mondott sajtóból nemcsak a nem létező ellenzék ellenhangja tűnt el, hanem a fenti indirekt cenzúramódszerekkel még az árnyalatnyi politikai véleményeltéréseket is előre ki lehetett küszöbölni.

Az már a rendszer paradoxona, hogy ebben a totálisan ellenőrzött sajtókörnyezetben hiába volt 2-3 hasonló profilú lap (például sportlap), ebben a rendszerben az újságtartalmak unifikációjáról kell beszélünk, hiába volt több újság, a tartalmuk fokozatosan egyhangúsodott.

Az 1948 utáni sajtótörvényekről részletesebben

Az 1950-es sajtótörvény (184/1950. sz. törvény) az 1947-es újságírótvényben kialakított korporatív rendszerre kötött rá; ez volt a Csehszlovák Újságírók Központi Szövetsége, és „csak az lehet[ett] hivatásos újságíró, aki felvételt nyert ebbe a szervezetbe”. Két ponton komoly, rendszerszintű változást tartalmazott a korábbi állapotokhoz képest. Egyfelől leszögezte, hogy „sajtótermék kiadása (újság, folyóirat és egyéb időszakos kiadvány) *nem lehet magánvállalkozás tárgya*” (az 1947-es törvény még számolt a magán médiákkal), másfelől a törvény világossá tette, hogy az egypártrendszeri államhatalom a csehszlovákiai médiákat politikai eszköznek tekinti: „A sajtónak az a küldetése, hogy elősegítse

a csehszlovák nép építő erőfeszítéseit és a harcát a békéért, valamint hogy [a sajtó] együttműködjön a [csehszlovák nép] szocialista nevelésében.”

A CSKP KB döntése (és szovjet minta) alapján 1953-ban létrejött a Sajtóellenőrzési Főosztály (Hlavní správa tiskováho dohledu), amely minden újsághírt kontrollált, beleértve a térképfeliratokat és a napilapokban közzeendő nekrológokat is. Jellemzően a korra az első világháború végén a nyugati szövetségesek oldalán – a bolsevikok ellen és az önálló csehszlovák államért – harcoló csehszlovák legionáriusok halálhírét rendszeresen igyekeztek eltitkolni.¹⁴ Az 1958-as törvény (44/1958. sz. törvény) enyhített az 1950-es sajtótörvény korporatív szigorán, amennyiben a Csehszlovák Újságírók Központi Szövetséget „önkéntes szervezetté” nyilvánította.

Miután 1948-ban államosították a Csehszlovák Rádiót (137/1948. sz. törvény), 1964 elején mind a Csehszlovák Rádió, mind a televízió vonatkozásában törvénybe foglalták (17/1964.; 18/ 1964. sz. törvények; a rendszeres televíziózás 1955-ben indult be Csehszlovákiában), hogy ez a két országos és monopóliumhelyzetben lévő médium „a tevékenységével, amely Csehszlovákia Kommunista Pártja politikáján alapul, tömegpolitikai és -nevelési munkát valósít meg”. Ezen az ideológiai alapon a Csehszlovák Rádió és Televízió „biztosítja a sokoldalú informáltságot bel- és külföldön”, miközben az állam „az állami szervek és a szocialista szervezetek segítségével hatékonyan hozzásegít, hogy [a rádió és a tévé] teljesítse a küldetését”. Az ideológiai kontroll keretében született a döntés, hogy 1952 első felében leállt a misék közvetítése.¹⁵

Az 1960-as év több tekintetben (szervezetileg, technikailag) is korszakhatár volt a csehszlovák sajtóellenőrzésben. Az 1953-ban létrejött Sajtóellenőrzési Főosztályt (Hlavní správa tiskováho dohledu) 1960-ban felváltotta a Központi Publikációs Főosztály (Ústřední publikační správa). Ennél lényegesebb tartalmi változás volt az 1960-as évektől, hogy immár nemcsak a rádiózást volt egyre nehezebb kontrollálni, hanem időközben feltörekvőben volt az egyre bővülő televíziózás.¹⁶

14 Bednařík 2015, 55–56.

15 Bednařík 2015, 59.; Rychlík 2015, 42.

16 Bednařík 2015, 64.

Az 1966-os sajtótörvény (81/1966. sz. törvény) az „*alkotmányban biztosított szólás- és sajtószabadságról*” beszélt, ugyanakkor hozzátette, hogy a szólás- és sajtószabadságnak „a szocialista társadalom megerősítését és fejlődését kell szolgálnia”. A törvény tökéletesen elhallgatta a közvetetten működő cenzúra létét, sőt ellenkezőleg: leplezetlenül kifejtette a csehszlovák szocialista sajtószabadság mi-kéntjét: „A szólásszabadság [...] azáltal van garantálva, hogy a dolgozóknak és az ő szervezeteiknek rendelkezésükre állnak a kiadó- és nyomdavállalatok, a rádió, a televízió, a film és más tömegtájékoztatási eszközök. Ezek az eszközök közö-ségi tulajdonban vannak, és nem lehetnek magánvállalkozás tárgyai.” A törvény teljesen nyíltan megfogalmazta, mi célból és hogyan kell működnie az egypárt-rendszeri médiáknak. A tömegtájékoztatási eszközök feladata az – fogalmazott a törvény szövege –, hogy „a szocialista társadalom érdekeit képviseljék”, hogy „hozzájáruljanak Csehszlovákia Kommunista Pártja vezető szerepének fenntar-tásában”, valamint hogy „közvetítsék és alakítsák a szocialista közvéleményt”.

A médiák feletti központi pártellenőrzés 1966-ban tovább szigorodott. Fel-állítottak egy újabb központi ellenőrző szervet, a Központi Sajtófelügyeletet (Ústředná publikačná správa). A törvény szerint ennek az volt a legfőbb fel-adata, hogy biztosítsa, „ne lehessen publikálni olyan információkat, amelyek államtitkot, gazdasági titkot vagy szolgálati titkot érintenek”; ez persze csak álca volt, hiszen azt, mi számított „titoknak”, azt végső soron a kommunista pártszervek határozták meg. És még ez sem volt elég: az időszak kiadványok kiadását „regisztrációhoz” (azaz lényegében engedélyhez) köthették, amely re-gisztrációt az oktatási minisztérium, illetve a kerületi nemzeti bizottságok ad-hatták ki (természetesen csak politikailag megbízható alanyoknak).

Az 1968-as év nagyon különlegesnek számít a csehszlovák médiaszabályo-zás tekintetében, mivel egyszerre tartalmazta a nagy felszabadulás élményét, mellette pedig ellenreakcióként a központilag ellenőrzött és irányított sajtóélet (majdnem töretlen) folytatását. Az 1968 közepére datált sajtótörvény (84/1968. sz. törvény), amely a prágai tavasz felszálló időszakában született kimondta: „A cenzúra megengedhetlen.”¹⁷ Ebben az a meglepő, hogy valójában a csehszlo-

17 Popély 2006, 282.

vák törvények 1947 óta nem alkalmazták a „cenzúra” kifejezést, sőt ellenkezőleg, éppen hogy a „sajtószabadságot” hangsúlyozták (amint az az 1966-os sajtótörvényben látható). Pontosan a cenzúra fogalmának tisztázása végett került be a törvény szövegébe a szó definíciója: *„Cenzúra alatt értendő bármiféle beavatkozás az állami szervek részéről a szóbeli vagy képi kifejezés szabadsága, illetve ezek tömegtájékoztatás által való terjesztése ellen.”* A cenzúra eltörléséről szóló törvény (amely jogi értelemben az 1966-os sajtótörvényt módosította) azzal az igen nagy hiányossággal bírt, hogy benne egyáltalán nem merült fel a magán médiák létrehozásának a lehetősége. Vagyis a prágai reformok képviselői továbbra is az állami sajtómonopólium körülményei között képzeltek el a cenzúra megszűnését, azaz egy igazságos, szabadságot garantáló államot feltételeztek.

A sajtó terén 1968 ősze és tele hozta meg a visszarendeződést. Előbb megszületett az 127/1968-as törvény (1968. szeptember 13.) avégett, hogy a törvényhozók ezáltal is biztosítsák a „békés fejlődést”, s hogy az időszaki sajtó és a többi tömegtájékoztató eszközök terén „ne legyenek megzavarva az állam kül- és belpolitikájának fontos érdekei”. Jellemzően a csehszlovák normalizációs időszak taktikai „húzásaira”, ezt a törvényt „átmeneti intézkedésnek” jelezték, de 1989-ig nem vonták vissza. Ugyanebben a törvényben létrehozták (immár sokadik ellenőrző szervként) a Sajtó és Információs Hivatalt, amelynek az volt a célja, hogy „egységesen irányítsa és ellenőrizze az időszaki sajtó és az összes többi tömegtájékoztató eszközök tevékenységét”. Másként kifejezve: a Sajtó és Információs Hivatal volt hivatott biztosítani, hogy a csehszlovákiai sajtó kompatibilis legyen az ország politikai vezetésével – noha szó szerint ezt a törvény szövege nem mondta ki.

A totális visszarendeződés a sajtó terén 1968 utolsó napjaiban történt meg a 167/1968-as törvény formájában. (1968. december 19.) Ez a törvény, amely meghatározta *„a Csehszlovák Szocialista Köztársaság szerepét a sajtó és az egyéb tájékoztató eszközök területén”*, tulajdonképpen csattanós válasz volt a cenzúra eltörléséről szóló törvény naivítására, egyúttal ez lett a Gustáv Husák-féle korszak sajtóéletének fundamentuma. Általános főszabályként ez azt szögezte le, hogy „a Csehszlovák Szocialista Köztársaságnak a sajtót illető hatáskörébe tartozik annak a megállapítása, hogy meghatározza az állam politikáját ezen a téren, és hogy koordinálja ennek kivitelezését”. Feloldva a jogi bikkfanyelvet ez

azt jelentette, hogy végső soron a csehszlovák állam (valójában az országban egyeduralkodó kommunista párt központi bizottsága) fenntartott magának minden jogot arra, hogy a médiákra vonatkozó összes ügyben és kérdésben a maga szándéka és igénye szerint döntsön. Ez a „Svoboda–Smrkovský–Černík” politikai hármastól jegyzett brutális törvény mindössze 2 paragrafusból és 64 szóból állt, és következetesen került a cenzúra kifejezésébe.¹⁸

Az 1969. augusztusára keltezett 99/1969. számú törvény tipikus példája annak, amikor egy országban a sajtó szabályozása látszólag egy nem a sajtót illető törvény keretében történik. Ezt a törvényt a cseh és a szlovák szakirodalom „*gumibot törvénynek*” nevezi, mivel ez szolgáltatott jogi alapot ahhoz, hogy az 1968. utáni időben a kommunista rendszer megfélemlítse és féken tartsa az esetleges ellenzéki, ellenálló személyeket vagy csoportokat. A törvény, amelyet rendkívüli módon a prágai Szövetségi Gyűlés elnöksége fogadott el, címe szerint azokról az „átmeneti intézkedéséről” rendelkezett, amelyek „szükségesek a közrend megszilárdítása végett”. Alapvetően egy olyan represszív törvényről volt szó, amely gyakorlatilag bármely nem engedélyezett civil megmozdulást szigorúan megbüntetett. E törvény alapján a közrend megzavarása, az arra való felbujtás, az államellenes lázítás, a köztársaság vagy annak képviselőjének a gyalázása, a szocialista világrendszer vagy annak képviselőinek a gyalázása (sic!), az állam érdekeinek bel- vagy külföldön való gyalázása stb. mind-mind pénzbírságot vagy börtönt vontak maguk után. A törvény nem említette, de beleértette, hogy mindezeket sajtó útján is elkövethette valaki.

Az 1968-as sajtótörvények után az 1989-es rendszerváltozásig már nem történt érdemi változás a csehszlovákiai sajtóélet terén. Az 1980-as év végén hozott 180/1980-as sajtótörvény (1980. december 16.) megerősítette a Szövetségi Sajtó és Információs Hivatal működését; az országos sajtótermékeket továbbra is regisztrációhoz, azaz engedélyhez kötötte; megerősítette, hogy a sajtóban biztosítani kell „az államérdekek védelmét”; valamint némi engedményeket hozott a külföldi sajtótermékek behozatala és terjesztése dolgában.

18 Michálek–Štefanský 2019, 198–199.

Kivételesség és egyediség?

A csehszlovákiai kommunista mediális propaganda számos eleme jól ismert: az országos szintű sajtókampányok céljai, jellege és konkrét eszközei éppúgy, mint a korabeli prágai kormányzat szerepe a nemzetközi médiapropaganda terén; mindezt némi túlzással újságírásnak álcázott nemzetközi szintű kommunista ágensi tevékenységnek nevezhetjük. A jelenség lényegét Borvendég Zsuzsanna ekként foglalja össze: „Az 1989. évi csehszlovákiai bársonyos forradalom után politikai bombaként robbant a hír a helyi médiában, hogy az ország fővárosa több olyan nemzetközi szervezetnek nyújt otthont, amelyek valójában a szovjet titkosszolgálat, vagyis a KGB fedőszerveként működnek, illetve működtek, és ezáltal komolyan veszélyeztetik az ország szuverenitását. Ezek egyike volt a Nemzetközi Újságíró Szervezet (NÚSZ), amelynek legaktívabb tagszervezetei közé tartozott a Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSZ). A NÚSZ-t Koppenhágában hívták életre 1946-ban, a következő évtől azonban a székhelye átkerült Prágába. Az eredeti célkitűzés az volt, hogy a világ újságíróit egy közös érdekvédelmi és szakmai szervezetbe tömörítsék. Már az alakuló ülés után nem alaptalanul felmerült az a vád, hogy a Szovjetunió befolyást igyekszik szerezni a szervezet vezetőségében. A kétpólusú világ kialakulásával párhuzamosan a szervezeten belül is kiéleződtek az ellentétek, amelyek végül szakításhoz vezettek: 1950-ben a demokratikus nyugati országok újságíróinak többsége távozott a NÚSZ-ból, ezzel a szovjet érdekérvényesítés akadálytalanná vált.”¹⁹

Kevésbé ismert és elemzett területe a csehszlovákiai médiapropagandának, hogy hogyan és milyen konkrét módszerekkel befolyásolta a központi mediális propaganda a regionális sajtót és a szlovákiai magyar sajtótermékeket, azok íróit és szerkesztőit. E helyütt nincs mód (és a kutatás kezdeti fázisára tekintettel nem is volna célszerű) kifejtenuünk e két jelenséget a maga teljességében, azonban néhány főbb jelenséget mint rendezőelvet lehetséges meghatározunk.

19 Borvendég 2015, 6–10.

A kommunizmus korabeli (cseh)szlovákiai magyar mediális mobilizáció-nak két fő csapásiránya volt. Az egyik a régi (tehát az 1945 előtti) rendszerekkel való összehasonlításon alapuló burkolt fenyegetés és/vagy félelemkeltés volt, míg a másik propagandisztikus eljárás azon alapult, hogy a csehszlovák kommunista rendszer támogatása várható anyagi javakkal kecsegtetett.

Vizsgálva a csehszlovákiai kommunista mediális manipuláció konkrét formáit, jelen esetben annak regionális megnyilvánulásait, még konkrétan a legmagyarabb járás, a Dunaszerdahelyi járás egyetlen regionális lapját, a *Csallóköz* című kéthetente megjelenő újságot, nagyon szépen kimutatható mind a két tendencia. A feltartóztathatatlan fejlődésbe vetett hit állandó motívuma volt Dunaszerdahely kommunista múltjának. Ennek megfelelően a regionális sajtótermékeknek számító *Csallóköz*t a mediálisan irányított lelkesedés jellemezte. A sajtópropaganda szempontjából egyértelmű volt a szándék a vörös fejlődés járási pártlapban, hogy „A fejlődés a párt ajándéka” jelszó mind a politikai közbeszédben, mind a *Csallóköz* folyóiratban (magyar alcíme szerint „A Dunajská Streda-i SZLKP JB és a JNB hetilapja”) teljesen tudatos propagandafogás volt. Erről tanúskodnak az avatóbeszéd idézeteitől kezdve a városi krónika bejegyzésein át számos sajtóbeli képaláírásig sok-sok dolog. Például az új „25 osztályos iskola” kapcsán leírták, hogy „Ez egyike pártunk és kormányunk sok *ajándékának*, amelyhez a járásunk [!] hozzájut” (*Csallóköz* 1962. 12. 08.).

A látható és tapasztalható progresszióhoz hozzátapadt a dunaszerdahelyi *egyediség* gondolata vagy inkább *hite*. Ennek megfelelően pl. a Duna szálloda, a DAC-stadion, a mezőgazdasági szakiskola, a kultúrház stb. átadását a kivételettség hamis üzenetével tálalták. 1953-ban a DAC-stadion „a *Csallóköz* egyetlen *ennyire tökéletes* intézménye”; 1963-ban a Duna szálloda egy „*kivételes mű*, egy modern hotel, amely *egyedi és első a maga nemében* Szlovákiában”; 1964-ben „a mi legmodernebb szolgáltatási házunk” (*Csallóköz* 1964. 10. 24.) épült meg; a cukorgyár, amely 1964-ben még csak „köztársaságunk” illetve „*Közép-Európa egyik legkorszerűbb cukorgyára*” (*Csallóköz* 1964. 07. 11.; *Csallóköz* 1964 .05. 09.), 1972-re „a legmodernabb cukorgyárrá” lett (*Csallóköz* 1973. 09. 28.). 1972-ben „a közlekedési játszóparkunk a legmodernebben felszerelt és *egyedülálló az egész köztársaságban*” (*Csallóköz* 1972. 05. 18.). 1973-ban az új kultúrház egy „városi *kultúrpalota*”, illetve „Szlovákia *legszebb kultúrháza*”.

1980-ban a mezőgazdasági szakiskola „Szlovákia *legmodernebb* szakközépiskolája” – és így tovább szinte a végtelenségig.

Az ideológiai ködösítés azokban az esetekben volt a legtökéletesebb, amikor egy-egy eredményt látványosan össze lehetett hasonlítani a kommunista életformát megelőző állapotokkal: „A városban üzemek lettek létesítve, olyan új iskolát és modern kórházat *kapott* [!], amilyenről Dunaszerdahely lakossága a München előtti köztársaságban álmodni sem mert” (*Csallóköz* 1963. 06. 02.). És ez a jelenség vezet át a másik tendenciára: a régi rendszerekkel való összehasonlításon alapuló burkolt fenyegetésre és/vagy félelemkeltésre.

Dunaszerdahely kommunista városvezetői számára a két háború közti Csehszlovákia időszaka nem a jólét korszaka volt. Ahogy az egyik városvezető pályája végén írott Csallóközbeli vezércikkben megfogalmazta: „Emlékezzünk [...] az első [Csehszlovák] köztársaság időszakára és a Horthy-rendszer éveire, amikor városunkat, járásunkat, az egész Csallóközt [...] az elmaradottság, a szegénység, a munkalehetőségek hiánya, az iparnélküliség, a iskolák és orvosok hiánya, a szegényes étkezés, az életszínvonal alacsony foka jellemezte.”

1970-ben a *Csallóköz* címlapján az egyik helyi kommunista veterán írt egy egész oldalas cikket „Dunaszerdahely 25 szabad évről”. Ebben ezt írta: „Városunk lakosságának túlnyomó többsége nagyon jól tudja, mi a kapitalizmus. Még egyszer nem kér belőle. [...] Dunaszerdahelynek sem Masaryk, sem Beneš, de még Horthyék sem adtak semmit. [...] Dunaszerdahely város gyors ütemű fejlődése az 1958–1959-es években kezdődött, de főleg a 60-as évek után bontakozott ki” (*Csallóköz* 1970. 03. 26.).

Ezzel önmagában talán nem is lett volna nagy gond. Az viszont elgondolkodtató, hogy a regionális lelkesítő propagandában milyen nagy szerepet kapott a horthyzás – ezt én úgy nevezem összefoglalóan, hogy antifasiszta köntösbe burkolt magyarellenes agymosás. A helyi magyar kultúrmunkásoknak egy viszonylag jól behatárolható köre sokat tett az „antifaszizmus” és a „felszabadítás” motívumainak a súlykolásáért. Ennek a nemcsak, de főleg a sajtó által végzett hivatalos emlékezetpolitikának, amely a helyiek, tehát a csallóközi magyarok emlékezetébe a *magyar múlt ellenében zajlott*, Dunaszerdahelyen elsősorban magyarellenes, s néha kapitalizmusellenes éle volt. A Horthy-időket nagy indulattal kárhoztatók közül kitűnik Mondok Gábor, aki évente legalább egyszer

tollat ragadott, hogy a *Csallóköz* címoldalán vitriolos cikket írjon a „Dél-Szlovákia területére bevonuló Horthy-hadseregről”, a „magyar megszállókról” (*Csallóköz* 1971. 10. 07.), vagyis arról, hogy „1938-ban a magyar fasiszták megszállták Dél-Szlovákiát” (*Csallóköz* 1964. 08. 08.).

Mondok Gábor esetében magyarázatot nyújt, hogy kommunista szempontból az 1938-cal kezdődő magyar idők valóban az egzisztenciális fenyegetettség és az illegalitás korszakát jelentették, hiszen 1938. október 9-én a visszacsatolt területeken betiltották a kommunista szervezetek működését. Mondok évenként megírta hol a saját történetét („Horthy-hadsereg, 1941 koncentrációs tábor, meghurcoltatás, kínzás, komáromi börtön, Flossenburg”) (*Csallóköz* 1964. 01. 19.), hol általában a magyar idők rettenetét, amit ő alapvetően így látott: „Húsz esztendeje annak, hogy a Horthy Magyarország [...] 1944. október 15-én kapitulált. Ez a véres kezű diktátor is belátta, hogy felesleges minden emberi és anyagi áldozat [...] a nyilas hóhérok, a hitleri fasiszták bérencei [...] az akkori dunaszerdahelyi járásból 15 kommunistát hurcoltak el a komáromi várerődbe, majd a Csillag várerődbe, ahol már a német SS katonák cirkáltak” (*Csallóköz* 1964. 10. 10.).

Egy bizonyos magyar értelmiségi kör az itt élő szlovákok évtizedes szenvedései iránti együttérzését is kész volt kifejezni; miként a Nagy Rudolf – Mag Július szerzőpáros fogalmazott 1988-ban: „Az itt élő szlovákok nem egészen 30 év alatt másodszor szabadulnak fel a magyar uralkodó osztályok uralma alól”²⁰, ami alatt a szerzők minden bizonnyal az 1918-, 1938-, 1948-as évszámsornak a burzsoázia legyőzésével vegyes szlovák nemzeti dicsőségét látták. A Mondok Gábornál fiatalabb apparátcsikok is rendre kedvvel „magyar fasisztáztak”. A Dunaszerdahelyi Járási Katonai Parancsnokság alezredese a csehszlovák hadsereget hasonlította össze a múlttal, amikor is a magyarok, akiket „Horthy fasiszta hadseregébe kényszerítettek [...] kénytelenek voltak idegen érdekekért harcolni” (*Csallóköz* 1971. 04. 29.).

Vígan horthyztak (*Csallóköz* 1979. 03. 16.) az itteni magyar civilek is: „A Csallóköz területe a bécsi döntés értelmében Horthy Magyarországhoz tar-

20 Nagy–Mag 1988, 119.

tozott. A lakosság akkori nyomorát még fokozta 1938 novemberétől a *fasiszta terror is*” – olvasható egy kiadványban.²¹ És noha az 1980-as években már jelentek meg cikkek a müncheni döntésről (*Csallóköz* 1988. 09. 30.), egyik-másik helyi pártvezető még ekkor is csak dicsérni tudta a Kassai kormányprogramot: „Szlovákia déli része népének, amely a bécsi döntés után a Horthy-rezsim igája alatt szenvedett, eljött végre a szabadság” (*Csallóköz* 1980. 04. 04.).

Az efféle mediális propaganda hatására, vagyis a kommunista párt propagandagépezetébe tartozó helyi magyarok által irányított emlékezetpolitikának a hatására Dunaszerdahely város *írott* történelméből gyakorlatilag eltűnt a magyar múlt.

21 Héger –Mag 1980, 3.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bednařík 2015.** Petr Bednařík: Média v Československu v letech 1945-1989 a jejich vliv na každodenní život. In: Jaroslav Pažout (ed.): *Každodenný život v Československu*. Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, Praha-Liberec, 2015, 50–91.
- Borvendég 2015.** Borvendég Zsuzsanna: *Újságíróknak álcázva*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2015.
- Héger–Mag 1980.** Héger Károly – Mag Gyula: *A Dunaszerdahelyi járás felszabadulásának 35. évfordulója 1980*. Okresné osvetové stredisko, Dunajská Streda, 1980.
- Heimann 2009.** Mary Heimann: *Czechoslovakia – The State that Failed*. Yale University Press, New Haven & London, 2009.
- Kaplan–Tomášek 1994.** Karel Kaplan – Dušan Tomášek: *O cenzuře v Československu v letech 1945-1956*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny 22. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 1994.
- Leff 1997.** Karol Skalnik Leff: *The Czech and Slovak Republics*. Westview Press, Colorado, 1997.
- Michálek–Štefanský 2019.** Slavomír Michálek – Michal Štefanský: *Age of Fear. The Cold War and Its Influence on Czechoslovakia 1945–1968*. Ibidem Verlag, Stuttgart, 2019.
- Nagy–Mag 1988.** Nagy Rudolf – Mag Július (zost.): *A Dunaszerdahelyi járás múltja és jelene*. Csallóközi Múzeum, Dunaszerdahely, 1988.
- Sián 1996.** Nicholas Sián: Radio. In: Brivati, Brian – Buxton, Julia – Seldon, Anthony (eds.): *The Contemporary History Handbook*. Manchester University Press, Manchester–New York, 1996, 366–379.
- Popély 2006.** Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Nostra Tempora 13. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006.
- Rychlík 2015.** Jan Rychlík: Každodennost v Československu v období tzv. normalizace. In: Jaroslav Pažout (ed.): *Každodenný život v Československu*. Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, Praha-Liberec, 2015, 34–47.

Vajda 2016. Vajda Barnabas: *Forms of Political and Media Propaganda in Central Europe, Czecho-Slovakia and Hungary (1938-1968)*. Selye János Egyetem Tanárképző Kara, Komárom, 2016.

On the Media Propaganda of the Communist Czechoslovakia during the Cold War

Abstract: The present study offers a glimpse into the forms, means and concrete procedures of the communist media control in Czechoslovakia after 1945. The first part of the paper explores the general political context, the process of how a public morality was created in which severe restrictions on media freedom seemed to be a matter of course. The second part of the study looks at the specific laws in Czechoslovakia that regulated, controlled and restricted the state of the media in the country under the conditions of the communist one-party rule. The third part analyses media control procedures that were applied in the case of the regional press in certain Hungarian-inhabited regions of Czechoslovakia.

Keywords: censorship, Czechoslovakia, one-party system, national minority, media controll

